

Тітаренко Т.*

ГЕОПОЛІТИЧНІ КОНЦЕПЦІЇ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИХ ВІДНОСИН

У статті досліджуються геополітичні концепції Росії та України та їх наслідки, які вплинули на формування українсько-російських відносин. У контексті геополітики встановлені нові українсько-російські відносин між державами та встановлені сутнісні зміни в їх зовнішній політиці..

Ключові слова: геополітика, зовнішня політика, Україна, РФ, українсько-російські відносини, пострадянські країни, СНД.

В статье исследуются геополитические концепции России и Украины и их результаты, которые повлияли на формирование украинско-российских отношений.. В контексте геополитики установлены новые украинско-российские отношения между государствами и найдены значимые изменения в их внешней политике.

Ключевые слова: геополитика, внешняя политика, Украина, Россия, украинско-российские отношения, постсоветские страны, СНГ.

In the article Geopolitical concepts of Russia and Ukraine and its results, that influenced the formation of the Ukrainian-Russian relations, are being thoroughly examined. In the context of geopolitics between them are installed new Ukrainian-Russian relations and essential changes in the foreign politics are found out.

Key words: geopolitics, foreign policy, Ukraine, Russia, the Ukrainian-Russian relations, post-Soviet countries, CIS.

Останнє десятиріччя ХХ ст. увійшло в історію суттєвими геополітичними змінами. Серед передумов глобальних зрушень на континенті — подолання військово-політичного протиборства Схід—Захід, падіння комунізму і переорієнтація низки держав на засади цінностей західної демократії. Внаслідок цих подій світ із двополюсного, чітко розмежованого, поступово (хоч і не без певних проблем) набирає обрисів багатопольного, взаємозалежного [1].

Поява на політичній карті світу незалежної України започаткувала глобальні трансформації не лише в цьому регіоні. Досягнення суверенного статусу українською державою, за визначенням американського політолога З. Бжезинського, є однією з найпомітніших геополітичних подій ХХ ст. Ставши незалежною, Україна, за його оцінкою, створила можливість для самої Росії — як держави і нації — стати нарешті демократичною. Був час, коли деякі країни робили вибір між Україною та Росією. Але згодом усі, а надто Західна Європа та США, зрозуміли, що добрі відносини з обома країнами лише сприятимуть стабільності в Європі. Виваженість зовнішньої політики України, її

* здобувач Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України
Науковий керівник: проф. Макаренко Є.А.

миролюбні засади, мирний характер перетворень у суспільстві — гарантії безпеки на континенті. Аналітики західного світу практично одностайні щодо визначення ролі України як «детонатора» в зруйнуванні такої сили, якою був СРСР [2].

До того ж, сьогодні на пострадянському просторі випробовуються нові глобальні технології, суттю яких є політична дестабілізація і порушення статус-кво держав без застосування військової сили. До числа таких технологій належить:

- Підкуп еліт;
- «Розбещення свободою»;
- Заохочення етносуверенітетів;
- Деморалізація суспільної свідомості через вестернізацію культури;
- Захоплення плацдармів у вирішальних областях національної економіки;
- Переклад внутрішньополітичних відносин у режим «битв олігархів»;
- Руйнування національних структур;
- Підтримка перманентного реформування органів державної влади та досягнення безвладдя в країні та ін. [3].

У контексті визначення зовнішніх факторів і умов, які дестабілізуюче впливають на формування українсько-російських відносин, важливим було б, на наш погляд, виявити місце і роль, які відводяться Україні та Росії в геополітичних концепціях інших держав. Адже саме ці фактори мають враховуватися при визначенні власних, українських орієнтирів у зовнішньополітичній діяльності, розробці стратегії і тактики взаємовідносин з іншими державами.

Усвідомлюючи стратегічне значення відносин України з Російською Федерацією, збереження й понині критичного рівня взаємозалежності, спрямованості зовнішньої політики нашої держави, на перший план висувається необхідність проаналізувати, як сприймається Україна, а також інші пострадянські країни в російських геополітичних концепціях. Адже, як влучно зазначається у науковій доповіді Національного інституту стратегічних досліджень РНБОУ «Національна безпека України, 1994-1996 рр.» [4], орієнтація нашої держави на Захід, реальні кроки у напрямку європейської інтеграції призводять до руйнування геополітичного простору, в якому РФ ще донедавна зберігала монопольні позиції.

Водночас, як вказує зроблений нами аналіз, з існуванням такого простору, за домінуючої ролі в ньому РФ, російські політичні та наукові еліти пов'язують і саме відновлення її статусу наддержави, і всіляке запобігання процесам дезінтеграції.

Подібних підходів, щоправда, різної міри відвертості, дотримуються більшість російських політиків, політологів, громадських діячів, науковців, інтереси яких останнім часом надзвичайно захопила геополітична проблематика. І не випадково, що під час «історичної» (першої за кілька років) зустрічі 12 травня 1998 р. з керівним складом Міністерства закордонних справ РФ глава російської держави Б. Єльцин однозначно заявив про необхідність піднесення міжнародного авторитету Росії, її провідної ролі у світових процесах [5].

Заглиблюючись у тему, варто наголосити, що термін «геополітика» став сьогодні одним з найпопулярніших у лексиконі російського політичного істеблішменту. Аби забезпечити собі популярність в народі, підвищити свій авторитет, бути завжди на «вістрі подій», російські політики прагнуть охопити широке коло проблем, про які в минулому і не згадувалося. А отже, робляться політичні заяви, пишуться статті й книги. Хоча погляди авторів багато в чому і різняться, проте спільною для всіх є точка зору щодо необхідності забезпечення геополітичного контролю над територіями колишнього СРСР, відновлення

політичної єдності слов'янських народів, повернення «природного» геополітичного статусу Росії станом на 1991 рік.

Відомий фахівець у галузі стратегічного планування директор Інституту США і Канади РАН академік С. Рогов «Контури нової російської стратегії» [6] у згаданій вище доповіді підкреслює, що серед тенденцій, які призвели до послаблення ролі Москви на пострадянському просторі, є, зокрема, гра Заходу на російсько-українських суперечностях. Сценарій перетворення України на зону особливих інтересів Заходу, тенденція щодо створення противаги Росії з боку деяких колишніх радянських республік розглядаються як виклики національній безпеці РФ з важкими політичними наслідками для неї. Академік доходить висновку, що забезпечити Росії збереження статусу великої держави та захистити її стратегічні інтереси на міжнародній арені можна, винятковою мірою, використовуючи центральне розташування її на гео економічній карті Євразії. Це, переконує автор, дає Росії унікальну можливість сформувавши глобальний ринок. Виокремлюється теза про те, що у разі того, якщо Росія опиниться в центрі глобальних ринкових процесів у XXI сторіччі, Україна, Білорусь та інші союзні республіки матимуть великі вигоди, ставши «воротами» трансконтинентального «євразійського моста». На думку С. Рогова, такі перспективи дадуть об'єктивний імпульс центробіжним тенденціям у СНД [7].

Цілком зрозуміло, що особливе місце у зазначених дослідженнях відводиться Україні. Численні публікації торкаються безпосередньо ролі і місця нашої держави у нових геополітичних умовах, стану та перспектив російсько-українських відносин.

Аналіз названих та багатьох інших публікацій дає можливість виокремити основні положення російських геополітичних концепцій. Слід передусім зауважити, що в політико-академічних та громадських колах Росії мають місце суттєві протиріччя в поглядах на становище Росії в сучасному світі, на її національні інтереси, алгоритм забезпечення цих інтересів у різних регіонах світу. Це стосується насамперед підходів до визначення геополітичного статусу Росії, її «природних кордонів», зовнішньополітичних пріоритетів. Як уже зазначалось, велика група дослідників та політиків лівої, націонал-патріотичної та імперської орієнтації доводять, що з розпадом СРСР вперше в історії були порушені «природні географічні кордони країни», внаслідок чого відбулися геополітичні зміни всередині сформованого Росією «великого простору». Робиться висновок про неминучість відновлення колишнього геополітичного статусу Росії [8].

Крім того, слід зазначити, що з точки зору «освіченого патріотизму» та прагматизму, російські стратеги в 1995-1996 рр. сформулювали основні положення зовнішньополітичної доктрини Росії, визначили її геополітичні пріоритети, обґрунтували політику стрижневих напрямів. Офіційно було заявлено про «відродження великої держави» насамперед через зміцнення її впливу на пострадянському просторі. Широка узгодженість позицій науково-громадської та керівної еліт дала підстави на державному рівні затвердити основні стратегічні доктрини Росії, зокрема: Стратегічний курс РФ з державами-учасницями Співдружності Незалежних Держав [9], Концепцію зовнішньої політики РФ [10], Концепцію державної національної політики РФ [11], інших державних документів Росії.

Цими документами передусім засвідчується, що основні геополітичні, так само як і національні інтереси Росії полягають у наступному: забезпечення позиції «великої держави» та впливового центру багатопольярного світу, економічне, політичне та військове об'єднання нових незалежних країн під проводом Росії, забезпечення охорони зовнішніх кордонів по периметру СНД, протидія зміцненню «геополітичного плюралізму» на території колишнього СРСР. Пострадянські держави оголошено зоною життєво важливих інтересів Росії, заявлено про «особливий» статус РФ на просторі СНД.

Привертає увагу те, що останнім часом у практичній політиці російського керівництва спостерігається зміна концептуального підходу в питаннях інтеграції, що не відповідає вимогам раніше запропонованих документів Ради зовнішньої і оборонної політики. Зміна полягає в тому, що головною політичною лінією російських державних органів тепер стає підтримка співробітництва «знизу» - тобто активізація інтеграції ринків товарів, послуг, створення транснаціональних фінансово-промислових груп, обміну боргів на власність тощо.

Геополітичний фон українсько-російських відносин також розглядається російським державно-політичним та науковим істеблїшментами з точки зору закономірностей розвитку великих просторів, а саме - Східноєвропейського великого простору, дроблення якого трактується як явище загрозливе для «природно-історичних процесів». Окремі геополітики в своїх публікаціях прямо стверджують, що Україна є лише субкультурною конструкторією, і політичне існування Української держави не підтверджується ні просторово, ні економічно, ні історично, ні етнічно [12].

У геополітичних аналізах російських експертів та політиків Україна і Білорусь виокремлюються як ключові для стратегічного розвитку Росії, насамперед у реалізації ідеї створення слов'янського союзу трьох держав. Проблема нового воз'єднання з Білоруссю й Україною є не просто початком набуття Росією свого «природного геополітичного статусу». По суті, це проблема життєздатності Росії, зазначає Г. Зюганов у книзі «Географія перемоги» [13]. Якщо, з погляду лідера КПРФ, для повноцінного союзу Росії та Білорусі не вистачає тільки політичної волі з боку російського керівництва, то проблема воз'єднання Росії та України набагато складніша, у першу чергу завдяки протидії з боку Заходу. Однак, вважає лідер комуністів, на боці Росії - симпатії основної маси українського народу та армії, зокрема офіцерського корпусу.

В опублікованих розробках політологів переважає думка про те, що у разі невдачі політики Росії щодо відтворення слов'янської держави Україна стане одним з головних джерел нестабільності в регіоні, загрозою безпеці РФ. Це, як вважає чимало російських аналітиків, вже нині виявляється у прагненні України до великодержавної політики, відсутності у неї глибокого інтересу до діяльності в рамках СНД, наявності своїх поглядів на сучасні політичні процеси і проведення власної політичної лінії. А головне, чим лякають суспільство, - це об'єднання нашої держави з іншими країнами з метою протистояння Росії.

Таким чином, за останні роки дедалі очевиднішим стає те, що для Росії необхідність інтеграції пострадянського простору пов'язана, перш за все, з геополітичними цілями і довготривалими перспективами розвитку її економіки. Вона зацікавлена у збереженні доступу до сировинних ресурсів нових незалежних держав і ринків збуту для своїх товарів, а також у створенні регіону дружніх і залежних від неї держав по периметру своїх кордонів. Очевидним є те, що країни пострадянського простору були, є і залишатимуться центральним напрямком у зовнішньополітичних пріоритетах Росії і складатимуть зону її життєво необхідних інтересів у сфері економіки, оборони, національної безпеки.

Треба зазначити, що після розпаду СРСР основна ставка Кремля робилася на відновлення попередньо втрачених економічних зв'язків з усіма країнами регіону, виключаючи прибалтійські. Поступово в зовнішньополітичній стратегії Росії виникла необхідність у різношвидкісній інтеграції, що була обумовлена швидкою зміною геополітичних та економічних пріоритетів пострадянських країн. Співдружність Незалежних Держав та її нинішній стан, вихід Грузії і фактичне ігнорування участі в ній Україною вже навряд чи допоможуть Москві використовувати СНД для зміцнення власних геополітичних та економічних позицій.

З огляду на дану ситуацію сучасна Росія має значно менше об'єктивних передумов для ствердження себе як геополітичного лідера, аналогічного Російській Імперії чи СРСР. На сьогодні очевидними факторами, що визначають її позицію у світі є лише територія, ядерний арсенал та нафтогазові ресурси. «Інші фактори, такі як історичні, культурні, політичні та інші зв'язки з ширшим ареалом «російського геополітичного впливу» на пострадянському політичному, православному релігійному, російськомовному лінгвістичному чи слов'янському етнічному просторах, стають дедалі менш значущими» [14, с.204].

Політична еліта Росії, що досі сприймає власну країну як «наддержаву», не завжди адекватно сприймає і реагує на політичні та економічні виклики сьогодення, постійну динаміку глобальних змін, а отже, в найближчому майбутньому у Росії ставатиме дедалі менше об'єктивних передумов для ствердження себе як потужного геополітичного лідера [15].

Аналіз геополітичної ситуації, що склалася, і відповідна методологія дозволяє зробити висновок про те, що в даний час Росія формує свою інтеграційну активність, виходячи із зовнішнього тиску на навколоросійський простір. Причому російська еліта не розкриває і не вербалізує свого інтеграційного проекту унаслідок низького рівня зовнішньої і внутрішньої суб'єктності (підконтрольність ресурсів) своєї держави, а керується логікою «малих справ».

Проте, російська еліта також показує, що вона не може і не має бажання виходити з положення напівпериферії відносно Заходу, оскільки цей статус забезпечує їй надвисокий рівень споживання. В рамках такої моделі взаємодії Росія як суб'єкт інтеграції може сформувані і здійснити інтеграційний проект, який буде украй уразливий під впливом зовнішніх чинників. Причому в режимі сучасного функціонування пострадянських економік утворюється «нерентабельна частина населення», яка з погляду західного капіталізму стає збитковою. Такий соціальний егоїзм для не компрадорської еліти має об'єктивні тимчасові обмеження у вигляді великого географічного простору і зовнішнього демографічного тиску з півдня.

В основних стратегічних доктринах Росії передусім засвідчується, що основні геополітичні, так само як і національні інтереси Росії полягають у наступному:

- 1) забезпечення позиції «великої держави» та впливового центру багатополярного світу;
- 2) економічне, політичне та військове об'єднання нових незалежних країн під проводом Росії;
- 3) забезпечення охорони зовнішніх кордонів по периметру СНД;
- 4) протидія зміцненню «геополітичного плюралізму» на території колишнього СРСР.

Роблячи висновок, також треба сказати, що особливої актуальності набувають російсько-українські відносини, які є одним із головних чинників, що визначають політичні процеси та стабільність на пострадянському просторі. Рівноправний, взаємовигідний розвиток цих стосунків потребує вироблення зовнішньої політики як Росією, так і Україною, яка забезпечила б реалізацію власних національних інтересів та дієву національну безпеку на міжнародній арені. Росія чітко зрозуміла свої життєві інтереси в нашій державі. Україна ж, зі свого боку, продовжує жити за принципом реагування на виклики, не маючи чіткої стратегії відносин із зовнішнім світом. За таких умов росіянам доволі легко бути на крок попереду, штучно створюючи «стимули», на які українська влада відповідає цілком передбачуваними реагуваннями. Такий стан справ перешкоджатиме реалізації Україною своїх національних інтересів не лише у стосунках з євроатлантичними структурами, а й залишить без зміни природу української політики на російському напрямі.

Джерела

1. Політологія: підручник / Ред. О. В. Бабкіна, В. П. Горбатенко. - К. : ВЦ «Академія», 2003. - 528 с. - (Альма-матер).
2. Там само.
3. Геополитика России на постсоветском пространстве [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.webarhived.ru/page-426.html>
4. Національна безпека України. 1994-1996 рр. Наукова доповідь НІСД. - К., 1997. - 197 с.
5. Место и роль России в период формирования многополярного мира. Выступление Президента РФ Б. Ельцина перед руководящим составом МВС России 12 мая 1998. - М.: МВС РФ, 1998. - 10 с.
6. Рогов С. Контуры новой российской стратегии (Тезисы доклада Института США и Канады РАН) // НГ-сценарии. - 1998. - № 3.
7. Кір'яков П., Лускалова К., Литвиненко В. Україна в російських геополітичних концепціях [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/book/panorama/kiryak.htm>.
8. Там само.
9. Стратегический курс России с государствами-участниками Содружества Независимых Государств, утвержденный Указом Президента РФ от 14 сентября 1995. № 940.
10. Концепция внешней политики Российской Федерации // Дипломатический вестник (спец. выпуск) - 1993.
11. Концепция государственной национальной политики Российской Федерации. Утверждена Указом Президента РФ от 15 июля 1996. № 909 // Российская газета. - 1996. - 10 июля.
12. Колосов В. Перспективы российско-украинских отношений. - М., 1998; Гаджиев К. Геополитика. - М.: Международные отношения, 1997. - 384 с.
13. Зюганов Г. География победы. Основы российской геополитики. - Коммунистическая партия Российской Федерации. - М., 1997. - 303 с.
14. Россия: стратегия достоинства. Имидж и реальность страны, информационные технологии и кризисные ситуации / [сост. А.П. Ситникова]. – М.: КГ «ИМИДЖ-Контакт», 2001. – 558 с.
15. Смолянук В. Геополітичні акценти сучасного світу: значення для України [Електронний ресурс] – Режим доступу: (http://www.social-science.com.ua/jornal_content/178/political_problems).